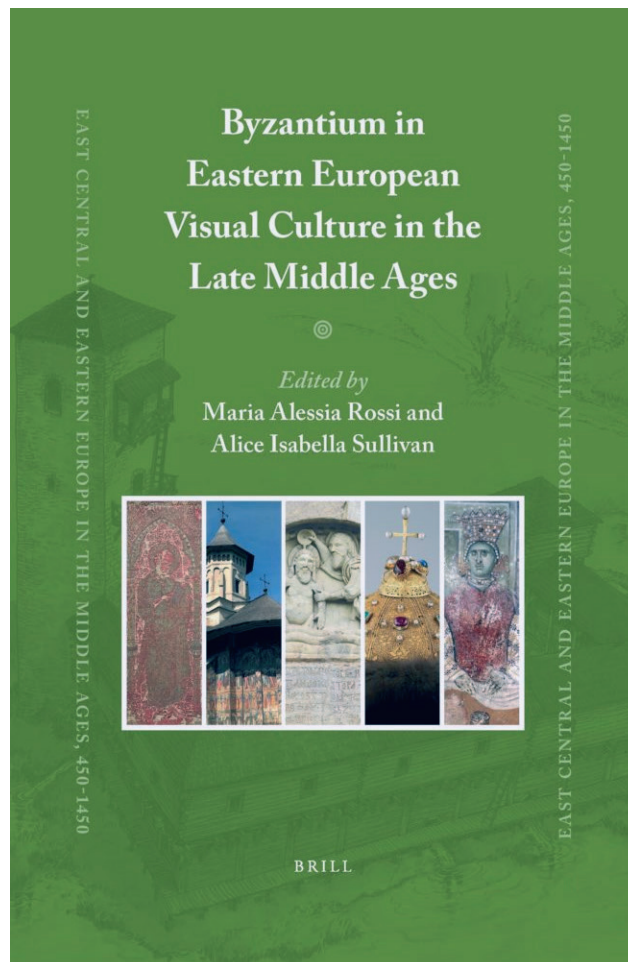

Анђела Гавриловић

**„ВИЗАНТИЈА У ИСТОЧНОЕВРОПСКОЈ ВИЗУЕЛНОЈ КУЛТУРИ
ПОЗНОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА“** Byzantium in Eastern European Visual Culture
in the Late Middle Ages, ed. by Maria Alessia Rossi and Alice Isabella Sullivan;
Leiden-Boston 2020.

У издању реномиране издавачке куће Брил, а у оквиру едиције *Централно источна и источна Европа у средњем веку, 450–1450*, чији су главни уредници Флорин Курта и Душан Зупка, 2020. године је изашло једно од најновијих издања посвећених проучавању византијске културе и земаља њеног културног круга под називом „Византија у источноевропској визуелној култури позног средњег века“ (*Byzantium in Eastern European Visual Culture in the Late Middle Ages*). Нарочита важност овог зборника огледа се у томе што он представља прву заједничку иницијативу уредница Марије Алесије Роси и Алис Исабеле Саливен у њиховом раду на дигиталној платформи *Северно од Византије (North of Byzantium)*, која има за циљ да истражује богату историју, уметност и културу која се развијала на северним границама Византијског царства у источној Европи у периоду између XIII и XVII века.

Како је истакнуто у уводном делу, овај зборник је произишао из реферата који су представљени на 44. конференцији византијских студија одржаној у Сан Антонију, у Тексасу, под насловом *Северно од Византије: Уметност и архитектура на раскрићима латинске, грчке и словенске културне сфере, око 1300–1550* (I) и (II). Конференција је одржана под покровитељством Центра за Византијску уметност и културу Мери Цехарис, а чврсту подршку за остварење овог монументалног пројекта пружили су Индекс за средњовековну уметност Универзитета Принстон, Амерички савет за учена друштва односно Постдокторске стипендије за историју уметности Гети Фондације, као и фондације Фолксваген и Ендрју Мелон.

Осим што спадају у ред најактуелнијих и најреномиранијих светских стручњака млађе генерације на пољу византологије, уредници овог издања Марија Алесија Роси и Алис Исабела Саливен, са подједнаким успехом се баве уређивањем зборника и организацијом бројних важних скупова највишег ранга. Марија Алесија Роси докторирала је на Корталд Институту за историју уметности у Лондону, а Алис Исабела Саливен на Универзитету Мичиген. Међу бројним активностима насталим као плод њиховог заједничког рада прошле године је постављена на интернет нова дигитална платформа *Мапирање источне Европе од XIII до XVII века (Mapping Eastern Europe in the 13th–17th Centuries)* у оквиру које су у сарадњи са бројним стручњацима у форми својеврсне мреже споменика саставили мапу најважнијих споменика, при чему је у сарадњи са колегама сваки од њих обрађен таксативно.

Књига „Византија у источноевропској визуелној култури позног средњег века“ отпочиње *Садржајем* (vii–viii), *Завалницама* (ix), *Списком илустрација* (x–xv) и *Кратким биографијама ауторима радова у зборнику* (xvi–xvii). У првом поглављу књиге, *Уводу* (1–13), уредници Марија Алесија Роси и Алис Исабела Саливен образлажу појаву зборника и укратко приказују и објашњавају појединачне радове у њему. У завршном делу оне истичу да су у зборнику по среди теме културних контаката, локалних трансација, ктиторства, дипломатије и владарске идеологије. Дуг локалних специфичности према уметничким моделима усвојеним на различитим местима, а нарочито у Византији заузима у њему централно

место. За уводним поглављем следе централни текст књиге посвећен радовима (14–280), а након њега индекси којима се књига завршава (281–302). Књига је опремљена квалитетним илустрацијама у боји, мапама, цртежима, основама цркава, који прате текст сваког рада понаособ.

Основни текст зборника отпочиње првим поглављем ословљеним *Алегорија премудрости у Хрељиној кули кроз призму Филотеја Кокина*, аутора Џастина Вилсона (14–35). Он анализира утицај мисли византијског патријарха и богослова Филотеја Кокина (1353–1354; 1364–1376) на иконографију и значење ретке представе *Алегорије Премудрости*, илустроване у техници фреске у своду куле, коју је српски војсковођа Хреља (?–1342), за време краљевања српског краља, потом и цара Стефана Душана (1331–1355), подигао 1335. године и украсио фрескама у манастиру Рили. У мислима Филотеја Кокина препозната је литерарна паралела рилским фрескама, а оно на шта аутор указује у раду да су и словенска и византијска средина делиле заједничке изворе инспирације, те да не треба говорити о утицајима једног географског поднебља на друго.

Овај сложени проблем разматра у светлу своје теме у другом поглављу књиге ословљеном „Колико је инаугурација у Москви 1498. године била византијска?“ ауторка Александра Вуковић (36–70). Она анализира слику Велике Московске кнежевине и византијско наслеђе, рецепцију и трансфер византијског стила и културе северно од Византије у периоду XV века. Разматрајући обред инвеституре, она расправља о иновативним византијским елементима у овој церемонији, као и о вишеслојној вези између византијских модела, локалних пејзажа моћи и других културних контаката. Посебан акценат је стављен на перформативни сегмент церемоније инвеституре који формира слику моћи Москве. Ауторкино гледиште и израз да је слика моћи руске кнежевине формирана од „сполија“, у смислу различитих ранијих византијских и других елемената, који творе целину, представља кључ овог рада, а начин на који они творе целину чини главну тему овог рада на шта директно упућује и његов наслов. У раду је изнет и изворник описа инаугурације Димитрија Ивановича у Москви 1498. године према Никоновој хроници и превод на савремени енглески језик.

У трећем поглављу зборника „Интелектуалне везе између византијске и српске елите за време периода Палеолога“ (72–90) аутор Елиас Петру разматра две студије случаја о реципрочности у међусобним односима највиших слојева друштва Србије и Византије – српском ктиторству у византијској престоници и византијском ктиторству у српској престоници. Овај рад кроз испитивање блиских културних и научних веза између Србије и Византије пред сам пад Византијског царства и Српске државе под турску власт пружа увид у ширу слику ситуације по питању оснивања цркава, манастира, добротворних институција и школа основаних у Византијском царству, а подржаваних од стране српске елите и обрнуто. Прва студија је посвећена болници краља Милутина у Цариграду (XIV–XV век), док друга говори о библиотеци Георгија Кантакузина Палеолога у Смедереву (1390–1459). Указано је да Србија у овом односу није заузимала став пасивног примаоца, већ напротив Византији једнаког и диманичног

партнера у снажној интелектуалној размени. И овај рад је у својој основи прожет становиштем о постојању једног јединственог тла на којем се формирају одређена духовна клима и идеје, док је схватање о утицајима једне географске тачке на другу одбачено.

Наредна поглавља посвећена су српским темама и локалном контексту ове уметности која је у себи обједињавала и византијске и западне уметничке моделе. Тако у четвртом раду, под насловом „Неочекивана дипломатичка слика на Ватиканском панелу“ (91–118) ауторка Марија Михајловић Шипли уошава и испитује вишеструки испољен феномен дуалности на икони са ликом светих апостола Петра и Павла коју је српска краљица Јелена Анжујска поклонила римској столици крајем XIII века, као и везе између Србије и Византије и интеракције између католичких и православних визуалних наратива испољене на њој. Уже посматрано, рад се фокусира на ликове у доњем регистру иконе, њихову међусобну везу и идентитет и улогу латинског прелата изображеног на икони у којем је веома аргументовано препознат Свети Никола Мирликијски.

Пето саопштење посвећено је веома занимљивој и још увек веома загонетној теми циклуса Христових чуда и поука у уметности Византије и Србије с краја XIII и почетка XIV века. Ауторка овог рада је Марија Алесија Роси и оно је насловљено „Византијско наслеђе и српска владрска идеологија у монументалном живопису раног XIV века“ (119–142). У раду је указано на главне разлике између циклуса Христових чуда у византијским и српским црквама, на особености српских циклуса, као и на то да појава циклуса Чуда у српским црквама не представља само пуко понављање византијских модела. Оно такође нуди објашњење о разлозима одабира нових решења у груписању и иконографији одабраних епизода.

Наредно, шесто саопштење аутора Иде Синкевић посвећено је дечанском католикону и ословљено „Дечани између Јадранског приморја и Византије“ (144–166). Манастир Дечани (1327–1335), задужбина српског краља Стефан Дечанског и велелепно и по много чему јединствено и изузетно здање саграђено на раскршћима словенске, латинске и грчке културне сфере, сагледано је као нови оновремени визуелни идиом у светлу различитих фактора – геополитичких, друштвених, уметничких, и црквених, а уједно и кроз слику комбинованог, сложеног и константног стапања утицаја западних и источних елемената у састав јединственог споменичког организма. У раду је визуелни еклектицизам разматран као одраз међукултурних интеракција и као манифестација политичких аспирација ктитора–владара.

Седмо публикувано саопштење, рад Јелене Богдановић посвећено је архитектури и триконхосима („Триконхалне цркве задужбине српског и влахијског племства“, 167–199). Разматрајући одабране споменике у складу са темом рада, Јелена Богдановић анализира везе између српских и влашких споменика. Она истражује триконхосе настале северно и јужно од Дунава као део шире исте целине споменика ван граница националних оквира, разматрајући њихову међусобну повезаност и заједничке византијске моделе. Тако овај рад слично као и рад Илиаса Петруа указује на динамичност вишеструких веза Србије и њених најближих суседа.

Један од илустративних примера обрађених у раду је црква Светог Николе у Лапушњи (1500–1510), задужбина влашког владара ожењеног српском принцемом подигнута уз подршку локалног жупана и кнеза и његове породице на територији под влашћу Турака. Она речито указује на значајне и различите градитељске активности које су биле заједничке на територији Србије и Влашке у широј области северног Балкана.

Осмо поглавље зборника, рад Алис Исабеле Саливан посвећен је уметности и архитектури Молдавије („Молдавска уметност и архитектура између Византије и Запада“, 200–231). У њему се она бави архитектуром и иконографским програмом молдавских католикона саграђених један век након пада Византије 1453. године. Ови споменици настали на специфичним раскршћима различитих традиција и као последица посебне динамике и културних контаката у Молдавској кнежевини служе као још један пример трансфера и прихватања различитих уметничких идеја. Уметност овог поднебља одликује еклектицизам у погледу уметничких и архитектонских извора, са елементима преузетим од западних готичких и византијских уметничких узора и брижљиво и осмишљено прилагођеним локалним потребама, који су детаљно и са аспекта целине разматрани у раду.

У наредном раду, који чини девето поглавље зборника, обрађена је тема влашког веза („Византијска традиција у влашком и молдавском везу“, 233–247). У њему Хенри Шилб испитује традиције веза присутне у Влашкој и Молдавији, које су настале на путевима културних интеракција словенске и византијске културне сфере и на примерима појединих уметничких детаља на различитим литургијским тканинама (плаштаницама, аерима и другим) указује на присутне и препознатљиве разлике у традицијама између две румунске кнежевине северно од Дунава. Његов рад доприноси бољем познавању уметности у областима Влашке и Молдавије у време након пада Византије 1453. године.

Најзад, у десетом и последњем поглављу зборника, у раду двојице аутора Данијела Циковића и Иве Јазбек Томаић под називом „Још једном о олтару Веља из Викторија и Алберт Музеја и о његовом ктитору“ (248–279) разматран је покривач за предњу страну олтара катедрале на острву Крк. На основу сложености и високог квалитета изведбе изнета је претпоставка да је сам Паоло Венецијано, најзначајнији венецијански уметник XIV века, начинио скицу за ово дело и надгледао његов настанак. Настанак овог уметничког дела сагледан је из угла сложених геополитичких чинилаца оног времена односно политичких односа између Мађарско-хрватске круне и Венецијанске републике. Реч је о једној од највреднијих тканина очуваних у Викторија и Алберт музеју у Лондону и највреднијем готичком застору за олтар венецијанске провенијенције, који је првобитно био намењен за хрватску цркву Блажене Девице Марије на острву Крк. Овај рад сродно као и претходни радови у центар својих истраживања поставља једно подручје које представља раскршће у којем су се преплитале различите политичке, црквене и културне сфере.

Како се на основу изложеног може закључити, у овом зборнику се разматрају различити аспекти и начини на које је византијско наслеђе

уређивало и обликовало представе о идентитету и визуелној реторици у источноевропској визуелној култури и областима које су се развијале на раскршћима различитих традиција. Значај зборника и радова у њему огледа се у томе што на свеобухватан и савремен методолошки начин сагледава дате теме и разматра их у оквиру ширег спектра њиховог постојања, на тај начин их приближавајући савременом истраживачу. Појаве се анализирају са аспекта ширих географских и временских параметара, који бришу традиционалне границе при проучавању средњовековне уметности. Другим речима, у зборнику се на „органички“ начин сагледава јединство анализираних уметничких грађа, неспутане димензијама и границама националних оквира. Уверени смо да ће се наде уредника зборника остварити и да ће овај зборник охрабрити и подстаћи тренутне и будуће студенте и истраживаче да се баве нијансама културних контаката и размена и да ће продубити истраживања богате и разнолике уметности, архитектуре и визуелне културе источне Европе у средњовековном периоду.